



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van Kafka tot Guerrilla? Parrallele samenlevingen als vorm van verbeeldingskracht en verzet

Jonker, A.R.

Citation

Jonker, A. R. (2025). Van Kafka tot Guerrilla?: Parrallele samenlevingen als vorm van verbeeldingskracht en verzet. *Crafting Resilience Magazine*, 1(1), 55-62. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4302856>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4302856>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).



Foto; Karly Jones

VAN KAFKA TOT GUERRILLA?

Parallele samenlevingen als vorm van verbeeldingskracht en verzet

Anne Jonker

Er wordt al langere tijd gewaarschuwd voor het ontstaan van parallelle samenlevingsverbanden waarbij het gezag van alternatieve systemen en personen prevaleert boven de autoriteit van de Nederlandse overheid en het rechtssysteem, een vorm van verzet tegen ‘het systeem’ die veelal onder de noemer van anti-institutionalisme wordt geschaard. In het kader van dat anti-institutionalisme verscheen recentelijk een fenomeenanalyse van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV), waarin de groep mensen die zichzelf soeverein of autonoom verklaart, wordt genoemd als meest zichtbare voorbeeld van dit proces van terugtrekking in parallelle samenlevingsverbanden (Van Buuren, 2023; NCTV, 2024). Hoewel ‘autonomen’ en ‘soevereinen’ op beleidsniveau als aparte fenomenen behandeld worden, blijkt de praktijk zoals altijd een stuk minder nauwkeurig afgebakend. Hoewel dit essay zich richt op ‘de soevereinen’, is het in veel gevallen eveneens van toepassing op de verschillende groepen zelfbenoemde autonome burgers.

Het narratief dat binnen dit soort groepen de boventoon voert, komt sterk overeen en lijkt gestoeld op een schreeuw om vrijheid – een queeste naar een onafhankelijke en alternatieve wereld (Van Buuren, 2023).

Het narratief dat binnen dit soort groepen de boventoon voert komt sterk overeen en lijkt gestoeld op een schreeuw om vrijheid – een queeste naar een onafhankelijke en alternatieve wereld

Ook in minder expliciete en zichtbare vormen van anti-institutionalisme zoekt men naar alternatieve vormen van samenleven, naar manieren van leven die parallel aan het gevestigde systeem bestaan, of die hier zelfs volledig mee breken. Dit proces van terugtrekking uit de samenleving, soms ook wel omschreven als ‘afhaken’ (De Voogd & Cuperus, 2021), wordt vaak gezien als gevolg van diepgewortelde kritiek op alles wat mensen onder het systeem verstaan. De voedingsbodem en oorzaken voor dit gevoel van desillusie en onvrede lopen uiteen, maar komen samen in het idee dat

de overheid en het systeem slechts zichzelf dienen, in plaats van de samenleving en haar burgers. Parallele samenlevingen zouden dan een ultieme uiting van verzet zijn; een vorm van verzet gekenmerkt door een continue dialoog tussen vervreemding en vernieuwing.

In zowel de meer of minder expliciete vormen van systeemkritiek weerklinkt de wens om zelfvoorzienend te zijn, ofwel uit angst voor een malafide overheid, een afkeer voor Big Pharma, een angst voor een te grote afhankelijkheid van Big-Tech, of een angst voor giftige stoffen in ons voedsel. Is het Mercurius in retrograde? Is het een boosaardige elite? Of is het simpelweg ordinair kapitalisme? Hoe het ook zij, het brede arsenaal aan *online* en *offline* cursussen, trainingen en *content* gericht op alternatieve levensstijlen, gezondheidsmiddelen en (financiële) onafhankelijkheid die de grond uitschieten, lijkt te suggereren dat bij een groeiende groep mensen het ongenoegen met en het wantrouwen in het huidige systeem toeneemt en dat dit niet meer voldoende voorziet in hun behoeften. Dat ongenoegen is niet per se problematisch en kritiek op het systeem is een fundamenteel onderdeel van een functionele democratie. Als deze ‘verticale polarisatie’ echter steeds verder ontwikkelt en de autoriteit en betrouwbaarheid van het systeem in toenemende mate in het geding komt bij groepen burgers kan dat aanleiding zijn voor een toename in anti-institutioneel sentiment, waaronder een groter verlangen naar autonomie en soevereiniteit (NCTV, 2024). Hoewel men binnen de kakaofonie van anti-institutionele overtuigingen

allerlei uiteenlopende beweegredenen en motieven kan ontwaren, lijkt de oorsprong van de kritiek veelal niet enkel ideologisch van aard, maar is deze vooral geworteld in de zogenoemde kafkaëske praktijken van de overheid. Spreken we over kafkaëske systemen, dan hebben we het over de ‘absurditeit van ongerechtvaardigde beschuldigingen, bizarre misverstanden, ambtelijke grillen, mogelijke meened van ambtenaren, bureaucratische labirintvorming, onbehoorlijk optreden, en de sinistere dimensie van machtsuitoefening in en door bureaucratieën’ (Ossewaarde, 2023). Zaken die ons allemaal niet geheel onbekend voorkomen, toch? De personages in het werk van Kafka voelen zich doorgaans vervreemd van de samenleving, hun omgeving of zichzelf – vervreemding die gevoed wordt door het arbitraire, onpersoonlijke en ondoorgrondelijke karakter van het bureaucratische systeem.

vervreemding die gevoed wordt door het arbitraire, onpersoonlijke en ondoorgrondelijke karakter van het bureaucratische systeem

David versus Goliath, maar dan de burger tegen het systeem. Hoewel deze vlag zeker niet voor alle zelfverklaarde soevereinen opgaat, echoën de systeemkritiek en vervreemding die zo kenmerkend zijn voor werk doorlopend in het soevereine gedachtengoed. Onbegrijpelijke regels en brieven, de loketten en het bevreemdende, onpersoonlijke en hermetische karakter van het systeem, met desillusie en vervreemding tot gevolg. Voor hen is de ‘het systeem’ en specifiek de overheid een onbegrijpelijk of



Foto: the blowup

zelfs corrupt bastion, terwijl diezelfde overheid de groep personen die zichzelf soeverein verklaart niet begrijpt. Onbegrip tegenover onbegrip, tweezijdige vervreemding. Kafka in het kwadraat.

Naast de frustratie die ontstaat door het bureaucratisch labirint van het systeem, liggen er echter vaak ook meer inhoudelijke overtuigingen ten grondslag aan het verlangen naar soevereiniteit. Ook hier is het van belang te benadrukken dat niet zoiets bestaat als **de** parallelle samenleving, of **de** soeverein; net zoals elk individu uniek is, zijn de overtuigingen, motieven en verlangens die hen bewegen dat ook. Dat gezegd hebbende, zijn er wel degelijk overeenkomsten te ontwaren in de verschillende soevereine (sub)narratieven, de ideologische drijfveren, hun kritiek op de maatschappij en hun drang naar 'buiten'. Individuen die zichzelf als 'soeverein' beschouwen, worden vaak gedreven door de wens om een alternatieve wereld te creëren, onafhankelijk van bestaande instellingen. Gebaseerd op een alternatieve lezing van de (rechts) geschiedenis stellen zij dat de Nederlandse overheid geen legitieme autoriteit over hen uitoefent en dat de Nederlandse wetten en regels enkel op hen van toepassing zijn indien zij hiermee expliciet toestemmen (NCTV, 2024).

Zoals alle sociaal-maatschappelijke tendensen, moet ook de wens tot het organiseren en creëren van alternatieve samenlevingsverbanden begrepen worden in een bredere politieke, historische en sociologische context. Volgens Canadese journalist en politiek activist Naomi Klein wordt onze

samenleving geteisterd door dubbelgangers- zij het in de vorm van spiegelingen, synthetische zelfbeelden of gefabriceerde (digitale) werkelijkheden. Denk bijvoorbeeld aan onze digitale persona op sociale media, de manier waarop we onszelf zorgvuldig cureren en 'vermarkten' op LinkedIn of ander platforms of hoe algoritmes zorgvuldig een wereld voor ons creëren die de geïdealiseerde versie van onszelf een thuis biedt. Dit leidt tot een personage 'dat niet exact overeenkomt met onze eigen persoon, maar waarvan we wel willen dat die door anderen als zodanig wordt waargenomen' (Klein, 2023). Maar er zijn volgens Klein ook dubbelgangers of 'schaduw' te ontwaren in de 'uitersten' van het politieke spectrum die steeds meer diametraal tegenover elkaar staan. Dat zijn weliswaar degenen in wie we onszelf absoluut niet (willen) herkennen, maar onze perceptie van 'hen' (en hun perceptie van 'ons') leidt wel tot de creatie van gespiegelde samenlevingen; 'wij' het legitieme origineel en 'zij' onze donkere schaduw. Kortom, een samenleving duiden die zo verdeeld, gescheiden en gepolariseerd is als de onze, kan daarom volgens Klein het best door een vergelijking te trekken met het symbool van de dubbelganger.

De ambiguïteit en onzekerheid die zo tekenend is voor onze huidige maatschappij zou volgens Klein zorgen voor een algehele staat van onzekerheid vergelijkbaar met het Spaanse woord *Zozobra*, een vorm van angst die ontstaat wanneer de gemeenschappelijke 'horizon van begrip' uiteenvalt en de fundamentele normen die het leven in een samenleving bepalen instabiel worden (Gallegos, 2023). Als gevolg

daarvan raken we steeds meer vervreemd van onszelf en elkaar. Je zou Zozobra kunnen zien als een soort schommeling die continu meandert tussen twee mogelijkheden, tussen twee uitkomsten, zonder te weten welke van de twee het meeste houvast biedt. Het gaat hier om een diepge-wortelde, existentiële angst of somberheid –een gevoel van onbehagen en weemoed voortkomend uit een vorm van existentiële heimwee, een thuisloosheid in de wereld.

Het gaat hier om een diepge-wortelde, existentiële angst of somberheid—een gevoel van onbehagen en weemoed

Het vertegenwoordigt een vorm van metafysisch ongemak of onrust die voortkomt uit het besef van de onzekerheden van het leven en de kwetsbaarheid van het bestaan. Deze staat van verwarring lijkt een beetje op een gevoel dat Freud beschreef als *Unheimisch*, wat vrij vertaald naar ‘on-thuis’ of ‘het verontrustende’ het midden houdt tussen geheimzinnig en griezelig, een plotselinge vervreemding van hetgeen dat ooit bekend en vertrouwd was, wat een fenomeen aan het licht brengt dat ‘verborgen had moeten blijven, maar toch tevoorschijn is gekomen’. De inrichting is hetzelfde, alle meubels staan op hun plek en toch is het huis onherkenbaar veranderd. Het gevaar van de dubbelganger, zo beschreef Freud, is dat men zich kan gaan identificeren als een ander en zo langzaam maar zeker dus ook van zijn ‘ware zelf’ kan vervreemden.

Klein is zeker niet de eerste die dubbelgangers als voorbode van diepliggende maatschappelijke problemen interpreteert; al eeuwen dienen dubbelgangers (en al hun metaforische aanverwanten zoals schaduw, tweelingen, alter ego’s, portretten en spiegels) als inspiratiebron voor filosofen en kunstenaars om een maatschappelijk gevormde identiteitsproblematiek te analyseren. ‘Wanneer de realiteit zich begint te verdubbelen, zichzelf in tweeën split, betekent het vaak dat iets gewichtigs wordt genegeerd of ontkend, een deel van onszelf en onze wereld dat we niet willen zien – en dat erger leed ons staat te wachten indien de waarschuwing niet in acht wordt genomen’ (Klein, 2023, p. 12-13). Als zodanig staat ons ‘dubbele’ zelf, ons evenbeeld, van oudsher symbool voor het ambigue, chaotische, het vreemde, twijfelachtige en het dubbelzinnige.

Het weerspiegelt de verdorven en afge-wezen delen van onszelf waarvan we het bestaan het liefst zouden ontkennen – de kwaadaardige tweeling, de duistere schaduw, onze innerlijke meneer Hyde (Klein, 2023)¹. De term dubbelganger kan daarom ietwat misleidend zijn: het betreft hier niet alleen fysieke gelijkenissen tussen het zelf en een Ander, maar is eerder een symptoom van een op handen zijnde identiteits-crisis, een ‘dualiteitsprobleem van het eigen zijn’. Wat al deze vormen van dubbelgangers met elkaar gemeen hebben, is dat ze ons op zeer indringende wijze confronteren met wie en wat we niet kunnen verdragen om te

1 Klein, 2023, p. 11-12. – The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde (1886) is een verhaal overeen duistere dubbelganger. ‘Meneer Hyde’ verwijst daarom vaak naar een wispelturig persoon met twee gezichten; die vriendelijk én kwaadaardig kan zijn.

zien in ons verleden, in ons heden en in de naderende toekomst (Klein, 2023).

Hoewel het vervallen van die 'horizon van begrip' ons in eerste instantie vooral een gevoel van vervreemding of zelf ontheemding verschaft, kan Zozobra ook een katalysator vormen voor grote veranderingen, een aanleiding om een meer authentieke, betekenisvolle, vrije en waarachtige vorm van leven na te streven. Laten het nou net die woorden zijn die doorlopend echoën in de systeemkritiek van wat we momenteel als anti-institutioneel bestempelen. Vervreemding vraagt om hernieuwde oriëntatie, nieuw houvast. Net zoals een dubbelganger de onderdrukte of verborgen aspecten van een individu kan belichamen, ontstaan parallelle samenlevingen vaak als ruimtes waar alternatieve levenswijzen, gemarginaliseerde identiteiten of oppositionele culturele bewegingen tot uiting komen, los van de 'mainstream' samenleving. Waar de dubbelganger een alternatief zelf belichaamt die de identiteit van de hoofdpersoon uitdaagt, vertegenwoordigen parallelle samenlevingen culturele of ideologische breuken binnen een maatschappij of gemeenschap. Dubbelgangers kunnen het leven van de protagonist ontregelen en destabiliseren op eenzelfde manier als waarop parallelle samenlevingen de normen en waarden van de grotere samenleving kunnen uitdagen, en alternatieve perspectieven en levensstijlen bieden die de legitimiteit of eerlijkheid van het dominante systeem in twijfel trekken.

Naast het ontstaan van parallelle samenlevingen leent de figuur van de dubbelganger zich ook om een deel van het soevereine/

autonome narratief te duiden zoals dat zich momenteel manifesteert binnen de samenleving. Zo maken sommige groepen een onderscheid tussen 'vrije mensen' of 'mensen van vlees en bloed', en de mens als 'natuurlijk persoon' (juridisch subject) (De Boer, 2024).

Ook hier is sprake van een dubbel zelf: de mens als een soeverein, vrij en natuurlijk wezen, en de mens in zijn geforceerde rol als burger. Een deel van hen gelooft daarbij in een zogeheten tweelingidentiteit, een splitsing tussen 'mens' en 'persoon', de ene geleid door het natuurrecht, de ander gedictieerd door het reguliere (rechts) systeem. Het streven van deze groep bestaat eruit zich van de identiteit van persoon te ontdoen en verder te leven als vrij mens.

Ook hier is sprake van een dubbel zelf: de mens als een soeverein, vrij en natuurlijk wezen, en de mens in zijn geforceerde rol als burger

De talige spiegelingen waarmee soevereinen zichzelf en hun wereldbeeld definiëren vis-a-vis 'het systeem' valt ook terug te zien in de juridische concepten waarop ze zich beroepen. De woorden zijn hetzelfde, maar de interpretatie ervan staat haaks op de betekenis die aan dergelijke begrippen worden toegekend in het recht en de filosofie (NCTV, 2024). Zo is de soevereine interpretatie van het 'natuurrecht' bijvoorbeeld geheel anders dan de hiervoor aangehouden betekenis binnen het 'reguliere' rechtssysteem en spreken zij van verschillende 'jurisdicties' die weliswaar uitgedrukt worden in juridische termen, maar volledig losstaan van het formele systeem. Dat

formele systeem wordt in sommige autonome/soevereine kringen aangeduid als ‘De Fictie’, wat ons voor een interessante vraag stelt: wiens samenleving is de ‘echte’? Ook hier is enige nuance op zijn plaats: hoewel de uitspraken van sommige zelfbenoemde soevereinen soms anders doet vermoeden, betekent de term soevereiniteit binnen het anti-institutionele landschap niet automatisch dat mensen daadwerkelijk wensen zich volledig soeverein te verklaren, of dat ze zich volledig compleet van het systeem willen losmaken. De term soevereiniteit gaat ook, en misschien zelfs wel vooral over de autonomie en autoriteit over het eigen denken, de regie over het eigen lichaam, de eigen interpretatie van de waarheid en de juiste manier van leven: ‘Dit collectieve proces betekent dat we als individu de keuze hebben om onszelf als soeverein wezen te ontwikkelen [...] Concreet is dit een proces waarin we ons eigen bestaansrecht inlijven vanuit onze eigen waarheid, los van de geprogrammeerde projecties. Onze eigenwaarde zal bestaan op een fundament van onze eigen waarden. Dit is het proces van thuiskomen in onszelf, waar we onszelf ontdoen van alle conditioneringen en in staat zijn geheel in overeenstemming met onze eigen waarheid te leven (fragment uit Scheeren et al., 2022, p. 268).’

Hoewel de dubbelganger-literatuur het regelmatig anders doet voorkomen, zijn niet alle processen van verdubbeling slecht nieuws. Filosofe Hannah Arendt begreep het denkproces ook als een vorm van verdubbeling, een ‘dialoog tussen mij en mijzelf’ (Klein, 2023, p. 63). Volgens haar is die interne dialoog, de bereidheid tot het

intern opvoeren van de standpunten van ‘degenen die afwezig zijn’ (Klein, 2023, p. 63) juist wat ons in staat stelt anderen te begrijpen, om ons in hen te verplaatsen. Als we die dialoog naar het niveau van de samenleving tillen, begint het misschien met nog beter luisteren naar onze dubbelgangers, of in elk geval hun verschijning te begrijpen als aanleiding voor een flink staaltje kritische introspectie. Want hoewel er bijvoorbeeld wel degelijk sprake is van pogingen tot toenaderingen tot de (bijna) ‘afgehaakten’ moeten we ons wellicht iets vaker de vraag stellen welk doel die toenadering dan zou moeten dienen: wordt de verbinding gezocht om mensen weer te laten ‘aanhaken’ bij het systeem, of worden er ook concrete pogingen ondernomen om het systeem zodanig te hervormen zodat het weer meer ‘aanhaakt’ bij de samenleving? Zoals gezegd: vervreemding en chaos vragen om hernieuwde oriëntatie.

Al eeuwen dienen dubbelgangers als inspiratiebron voor filosofen en kunstenaars

Hier ligt mijns inziens dan ook een belangrijke –en zeer uitdagende– opdracht voor het beleid: wat kunnen we leren van de systeemkritiek onderliggend aan het anti-institutionele narratief? Kan de schreeuw om soevereiniteit en autonomie ook vertaald worden naar veranderingen die binnen de grenzen van het systeem gerealiseerd kunnen worden? Zozobra heeft de potentie om tot positieve veranderingen te leiden, zowel in het individuele leven als voor het systeem als geheel. De sleutel ligt in het constructief navigeren en kanali-

seren van deze angst en vervreemding, het erkennen van de oorzaken hiervan en kijken wat we van de kritiek kunnen leren die met deze vervreemding gepaard gaat. Als we iets van de dubbelgangerverhalen kunnen leren, aldus Klein, is het toch wel dat een confrontatie met ons spiegelbeeld zou moeten aanzetten tot een queeste – e en ontdekkingsreis langs alle mogelijke duistere kanten van onszelf, al is het maar om te voorkomen dat die duistere kanten de overhand krijgen.

Kan de schreeuw om soevereiniteit en autonomie ook vertaald worden naar veranderingen die binnen de grenzen van het systeem gerealiseerd kunnen worden?

Behalve dat deze verhalen ons leren dat dubbelgangers en schaduwen bijzonder hinderlijke voorbodes van onheil kunnen

zijn, staan ze namelijk toch ook vooral symbool voor onze eigen tekortkomingen. Als het ontstaan van parallelle samenlevingen iets is dat we willen tegengaan, zullen we ook zeer kritisch moeten kijken naar de tekortkomingen van ons eigen systeem – onderzoeken hoe we het *Unheimische* weer *Heimisch* kunnen maken. Toch in elk geval zodanig dat mensen niet volledig willen afhaken. Dat is tenslotte de boodschap van Dostojevski's dubbelganger, het portret van Dorian Gray en 'de Schaduw' van Andersen: het grootste gevaar van een Alter Ego is niet dat hij een slechtere versie van jou vertegenwoordigt; de meest gevaarlijke dubbelganger is de versie die het origineel kapot maakt.



Foto: Hayley Murray